



ΣΤΑ 500 ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Ε΄ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ

Α΄ ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

Στήν Πόλη, ύστερ' από την έκθρόνιση και τὸ θάνατο τοῦ Πατριάρχου Σαμουήλ Χαντζερῆ, καί ὡς τὰ χρόνια τῆς ἀνόδου στὸν Πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄, δὲν λειτούργησε ἑλληρικὸ τυπογραφεῖο⁽¹⁾.

Οἱ γενικὲς συνθήκες γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τυπογραφείου δὲν ἄλλαξαν καὶ πολὺ, προστέθηκαν ὅμως σ' αὐτὲς ὀρισμένες ἰδιάζουσες αἰτίες, πού θά ἔπαιζαν ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἀνασταλτικὸ ρόλο, τόσο στὴ σύσταση καὶ λειτουργία τυπογραφείου, ὅσο καὶ στὸν τομέα τῶν ἐκδόσεων γενικότερα.

Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενο νὰ παραμένει στὴν Πόλη ἀργό, γιὰ τόσο μακρὺ χρονικὸ διάστημα, ἕνα ἔρτια συγκροτημένο τυπογραφεῖο. Οἱ λόγοι φάνηκαν, ὅταν στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Πατριαρχείας τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄, ρίχτηκε ἡ ἰδέα «περὶ ἀνιδρύσεως τοῦ ἀπὸ Πατριαρχείας τοῦ κλεινοῦ Σαμουήλ Χαντζερῆ, ἀργούντος καὶ ἡμελημένου τυπογραφείου»⁽²⁾, πού κατὰ τὸν ἁθῶτα Τοδερίνης, «διὰ τὴν ἀπορίαν χρημάτων, ἔκειτο ἡμελημένον καὶ νεκρόν»⁽³⁾.

Οἱ οἰκονομικοὶ λόγοι εἶναι πάντοτε οὐσιώδεις καὶ ὁπωσδήποτε ἀποτελοῦν πάντοτε ἕναν ὑπολογίσιμο παράγοντα στὶς τέτοιες ἐνέργειες, ὅπως τὸ στήσιμο καὶ ἡ λειτουργία ἐνὸς τυπογραφείου. Μολταυτὰ στὴν προκείμενη περίπτωσι, ἔπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο.

Κιόλας στὰ κείμενα πέφτει βαρεῖα ἢ σκιά τῆς ἐπέμβασης τῶν κρατούντων μὲ τὴν Δαμόκλεια σπάθη τῆς ματαιώσεως κάθε ἐκδοτικῆς προσπάθειας.

Εἶναι τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα. Τὸ διαφωτιστικὸ ἐθνικοασπλευθερωτικὸ κίνημα, ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονη προετοιμασία, ἔχει ἀπλωθεῖ σ' εὐρύτερα λαϊκὰ στρώ-

ματα. Ἀπὸ παντοῦ φτάνουν σ' αὐτιὰ τῶν κυβερνώντων οἱ ἀνησυχητικὲς εἰδήσεις. Καὶ φυσικὰ ἡ τυπογραφία μὲ τὶς ἐκδόσεις τῆς, εἶχε ἄρκετὸ μερίδιο στὴν καχυποψία τους, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση κάθε ἐκδοτικῆς ἀποπειρας.

Δὲν εἶναι περίεργο πὼς ἀκριβῶς τότε κάνει τὴν ἐμφάνισή του τὸ ἀποκρουστικὸ πρόσωπο τῆς λογοκρισίας πού εἶχε σὰν πρῶτο ἀποτέλεσμα τὸν κάποιον συμβιβασμὸ μετὰ τῶν κρατούντων καὶ τῶν ἐκδοτῶν, πού ἄρχισε κιόλας νὰ ὑφαίνεται.

Ἔτσι οἱ ἐνδιαφερόμενοι, στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀποσπάσουν τὴ σχετικὴ ἄδεια συνάντησαν ἀπειρες δυσκολίες, καὶ χρειάστηκε πολλὴ εὐστροφία καὶ διπλωματία γιὰ τὴ δικαιολόγησι μιᾶς τέτοιας ἀπόφασης. Στὸ αἰτιολογικὸ ἀναφέρεται μετὰξὺ ἄλλων ὅτι: «τὰ θρησκευτικὰ βιβλία τὰ ὁποῖα τῶς ἐν Εὐρώπῃ ἐκδιδόμενα, ὑπέκειντο εἰς νοθεῖαν ἥτις πολλὰς ἠθελεν προξενήσει ταραχὰς καὶ σκάνδαλα μετὰξὺ τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ Ὁθωμανικοῦ Κράτους».

Ἡ Ψηλὴ Πόρτα, ὅσο καὶ νὰ ἀνησχοῦσε γιὰ τὶς «ταραχὰς καὶ τὰ σκάνδαλα μετὰξὺ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς», ἄλλο τόσο φοβόταν καὶ ἦταν στὸ ἔπακρο δύσπιστη ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τῶν ὑπὸ ἐκτύπωση βιβλίων. Γι' αὐτὸ, χορηγώντας τὴ σχετικὴ ἄδεια, φρόντισε νὰ προλάβει κάθε ἐπιλήψιμη ἔκδοσι. Παράγγειλε λοιπὸν παράλληλα, νὰ συσταθεῖ μιὰ Ἐπιτροπὴ ἢ ὁποῖα θ' ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε Πατριάρχη, τὸ μεγάλο διερμηνέα, ἕναν ἀρχιερέα καὶ ἕναν πρόκριτο, μετὰξὺ τῶν σπουδαιτέρων τῆς Πόλης.

Ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε ὡς ἀποστολὴ νὰ «ἐφορευῆ τὴν τυπογραφίαν» καὶ νὰ ἐξετάζει ἂν τὰ βιβλία πού ἐπρόκειτο νὰ τυπωθοῦν περιέχουν τίποτα ἐπιλήψιμο ἕναν-

τίον τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως, ἢ ὁ,τιδήποτε πού θά ἀντέβαινε στὰ δόγματα τῆς Ὀρθόδοξης πίστεως. Φυσικά δὲν ἀναγράφεται πούθενά ἡ λέξη λογοκρισία. Γίνεται ὁμως πολὺς λόγος γιὰ Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ ἢ ὁποῖα «ἐμελλε νὰ ἐξετάζη οὐ μόνον τὰ ἐν τῷ Πατριαρχικῷ τυπογραφεῖῳ τυπούμενα βιβλία ἀτινα ἀνευ τῆς ἀδείας αὐτῆς, οὔτε νὰ τυπωθῶσι, οὔτε εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα νὰ πωληθῶσι ἐπετρέπετο, ἀλλὰ καὶ ὅσα ξέωθεν ἦελον εἰσαχθεῖ εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος, καὶ τότε μόνον ἐτύγγανον ἐλεύθερα πρὸς πώλησιν ὅτε ἐτίθετο ἡ τῆς Ἐπιτροπῆς σφραγίς, ἥτις ἔπρεπε νὰ σύγκριται ἐκ διαφόρων τμημάτων ὅπως ἕκαστον μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς διατηρῆ ἐν μέρος» (*). «Ὅπως ξέρει πλέον ὁ ἀναγνώστης, ἓνα ἀπὸ τὰ πῶ ὑπεύθυνα πρόσωπα τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἦταν ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης πού ἐκείνη τῆ στιγμή ἦταν ὁ γνωστός ἀπὸ τὴν ἱστορία Γρηγόριος ὁ Ε'.

Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὸ διορισμὸ του στὴν Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ, ὁ Γρηγόριος εἶχε καὶ ἐνεργότερη ἀκόμη ἀνάμιξη στὴ σύστασι καὶ λειτουργία τοῦ τυπογραφείου. Γεννημένος στὴ Δημητσάνα στὰ 1745 ἢ 46, ἀκολουθεῖ ἀπὸ νεαρῆ ἡλικία τὸ ἐκκλησιαστικὸ στάδιο καὶ ἀνεβαίνει μὲ καταπληκτικὴ ταχύτητα τὶς βαθμίδες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματῶν. Φοίτησε πιθανὸν στὴ Μονὴ Φιλοσόφου. Ἐκπατρίζεται στὴν Ἀθῆνα καὶ μαθητεύει κοντὰ στὸ δάσκαλο Ἀθανάσιο Μπουσιόπουλο. Φεύγει γιὰ τὴ Σμύρνη, καὶ φοιτᾷ στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολή. Στὰ 1775 χειροτονεῖται ἀπὸ τὸν Προκόπιο Σμύρνης διάκονος. Ὅταν στὰ 1785 ὁ Προκόπιος ἀναδείχθηκε Πατριάρχης, ὁ Γρηγόριος καταλαμβάνει τὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Σμύρνης (1785—1797).

Ἀπὸ τὸ 1793 εἶναι μέλος τῆς Πατριαρχικῆς Συνόδου. Στὴν Πόλη γρήγορα ἐπιβάλλεται καὶ πολὺ νωρὶς καταλαμβάνει τὸν Πατριαρχικὸ θρόνο (1797). Ἡ δραστηριότητα τοῦ νέου Πατριάρχου ἐκδηλώνεται σὲ πολλοὺς τομεῖς. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀνακαίνισι τοῦ Πατριαρχείου καὶ συνεχίζει μὲ τὴ σύστασι τυπογραφείου:

«Μετὰ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ Πατριαρχείου, δεύτερον κατόρθωμα τῆς μεγαλοφυΐας του ὑπῆρξεν ἡ σύστασις Ἑλληνικοῦ τυπογραφείου ἐν αὐτοῖς τοῖς Πατριαρχείοις. Ἀλλ' ἐπειδὴ προέβλεπε δυσκολίαν τινὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἀδείας ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας, ἀνεφέρην εἰς αὐτὴν τὸ ἀπαραίτητον τῆς ἀνάγκης ἵνα συσταθῆ ὑπὸ τὰ ὄμματα τῆς ἐκ-

κλησίας, τυπογραφεῖον ὅπως ἐν αὐτῷ τῷ τυπογραφεῖῳ τυποῦνται τὰ θρησκευτικὰ βιβλία τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ (καθὼς γίνεται σήμερον, εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης), ὅπου δύνανται καὶ νὰ νοθευθῶσι καὶ ἐπομένως νὰ συμβῶσι σκάνδαλα καὶ ταραχαὶ εἰς τοὺς χριστιανούς ὑπηκόους τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Πρὸς δὲ ταῦτην καὶ συνετὴν αἴτησιν τοῦ Πατριάρχου ἐπένευσε καὶ ἡ κυβέρνησις· οὕτω συνέστη τὸ καὶ νῦν διαμῆνον (1865) (5) καὶ πρὸς τὸ τελειότερον προαχθὲν τυπογραφεῖον, καὶ εἶδε πάλιν ἡ βασιλεύουσα Κωνσταντινούπολις ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον μετὰ διακοσίους περίπου ἐνιαυτούς (6) ἀφ' οὗ τὸ πρῶτον συσταθὲν κατεστράφη. Ἐτυποῦντο δὲ εἰς αὐτὸ βιβλία ἐκκλησιαστικὰ καὶ λογοκριτίας ἐπὶ τῶν τυποθησομένων ἐπέστησε ὁ Πατριάρχης. Κατεσκευάσθη δὲ καὶ σφραγὶς τιθεμένη ἐπὶ τῶν ἐκδιδομένων βιβλίων φέρουσα δικέφαλον ἀετὸν καὶ εἰς τὰ ἄκρα στοιχεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ κατὰ καιρὸν Πατριάρχου (ὡς φέρει καὶ σήμερον), καὶ γύρωθεν ἐπιγραφὴν: «Πατριαρχικὸν τυπογραφεῖον καὶ τὸ ἐτος τῆς Πατριαρχείας» (7).

Ἡ ἀδεία τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐρίσκεται πάντοτε τυπωμένη μέχρι τὸ 1807 στὴν ἀρχὴ κάθε βιβλίου. Παραθέτουμε μιὰ τέτοια ἀδεία γιὰ τὴν πιστοποίηση τοῦ πράγματος:

«Ἡμεῖς οἱ κατὰ τὸν ὑψηλὸν προσκυνητὸν ὄρισμὸν ἀποκατασταθέντες προστάται τῆς ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τυπογραφίας, δηλοποιούμεν ὅτι τὸ παρὸν βιβλιάριον χειρόγραφον Χριστιανική, ἐπιγραφόμενον, Ἀπολογία, ἐνεφανίσθη ἡμῖν παρὰ τοῦ ἐξοχωτάτου ἀρχοντος ἱατροῦ Βασιλείου, τοῦ καὶ ἐφόρου τῆς Τυπογραφίας ταύτης, καὶ ὡς μὴ περιέχον τι ἐναντίον τῆ ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας καὶ τῆ πολιτικῆς διοικήσεως, ἐκρίθη ἄξιον ἐκδόσεως καὶ ἐλευθέρως πωλήσεως ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἅ τε δὴ ἐσφραγισμένον πρὸς ἐνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν ἀψή· Δεκεμβρίου α'

Γρηγόριος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κων/πόλεως, νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης μέγας Διερμηνεύς.

Ἐφέσσου Σαμουήλ, Κιζύκου Ἰωακείμ, Ἀλέξανδρος Πάνος Χαντζερῆς, Ἰωάννης Καραντζῆς μέγας ποστέλνικος» (8).

Τὸ τυπογραφεῖο αὐτὸ ὀνομάστηκε στὴν ἀρχὴ Τυπογραφεῖον τοῦ Πατριαρχείου Κων-

σταντινουπόλεως. Ἀργότερα μετονομάστηκε σὲ Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον τοῦ Γένους. Οἱ ἐφορεύοντες τοῦ Τυπογραφείου τύπωσαν ἐγκύκλιον «Τοῖς ἀπανταχοῦ ὁμογενέσιν, ὅσοι τῆς τοῦ Γένους δόξης καὶ ὠφελείας ζηλωταὶ τυγχάνουσιν».

Στὴν ἐγκύκλιον γίνεται σύντομη ἀναφορά μὲ θερμὰ λόγια γιὰ τὴν τυπογραφίαν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς, τὰ ὁποῖα «καταδεικνύουσιν ὁποῖων ἀγαθῶν πρόξενος τῇ ἀνθρωπότητι κατέστη». Στὴ συνέχεια ἐκθέτουν τὰ πράγματα γιὰ τὴν τυπογραφίαν τῆς Πόλης, καλώντας συγχρόνως τοὺς ὄπου γῆς Ἑλλήνας λογίους νὰ στέλλουν τὰ ἔργα τους γιὰ νὰ τυπωθοῦν στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γένους, τελειώνοντας μὲ τὰ ἐξῆς πατριωτικά:

«Ἡ Ἑλλάς, ἡ φίλη καὶ φιλότεκνος πατρίς, χαίρει καὶ ἐναθρύνεται ὅταν θλήτῃ ἐν τοῖς ἐκδιδομένοις βιβλίοις τὰς γλυκείας ταύτας ἐπιγραφάς, Εὐγένιος Βούλγαρις, Νικηφόρος Θεοτόκης, Ἀνθιμος Γαζής, Νεόφυτος Δούκας, Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, Στέφανος Κομητᾶς, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμου, Διαμαντῆς Κοραῆς, Κωνσταντῖνος Κούμας, Ἀναστάσιος Γεωργιάδης, Ζωσιμάδαι, Καπλάναι, Βαρβάκαι, καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνόματα, ὀνόματα ὄλων ἑλληνικὰ καὶ ἑλληνικὸν ζῆλον πνέοντα. Ὅταν ὁμως κατίδη ἐν αὐτῇ τῇ σελίδι καὶ τὰς ἐξῆς ὑπογραφάς. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, ἐν Παρισίοις, ἐν Λειψίᾳ, ἐν Βενετίᾳ καὶ ἄλλας οἰωνεὶ αἰσχυνομένη ἀποναρκᾶ καὶ καταστέλλει, τὸ φρόνημα ἐπιδυρομένη τὴν ἀτέλειαν. Φίλοι τῆς φίλης Πατρίδος υἱοί, παραμυθῆσατε ταύτην τὴν λύπην τῆς κοινῆς ἡμῶν μητρὸς ἀφέλετε τὸ ὄνειδος τῆς. Καλύψατε τὴν ἐπὶ τούτῳ αἰσχύνῃν τῆς. Ὡ πόσον θέλει χαρῆ! πόσον θέλει κροτήσῃ τὰς χεῖρας ὅταν καθορῶσα ἐν τοῖς ἐκδόσεσιν γεγραμμένα τὰ γλυκύτατα ὀνόματα τῶν υἱῶν, ἤθελε συγκατίδει καὶ ἑαυτὴν συγκαταγεγραμμένην μὲ τὴν ὑπογραφὴν ταύτην:

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ, ΕΝ ΤΩ ΕΛΛΗΝΙΚΩ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩ».

Τὴν ἐγκύκλιον ὑπογράφη «ὁ τῆς τυπογραφίας θεωρός», Ἰλαρίων Κρής, πού φαίνεται μᾶλλον νὰ εἶναι ὁ διορθωτῆς τοῦ τυπογραφείου.

Τὸ τυπογραφεῖο πού στὴν ἀρχὴ τῆς Ἰδρυσῆς του λειτουργοῦσε μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Πατριαρχείου καὶ συγκεκριμένα ἔως τὰ 1815, τὸ ἀνέλαθαν ὕστερα συνεταιρικά ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος καὶ Κων/νος Κορέσιος. Τότε ἄλλαξε καὶ τὸ ἔμβλημα τοῦ

τυπογραφείου καὶ ἡ ἐπιγραφή ἀπὸ «Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον», σὲ «Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον ἐν τοῖς Πατριαρχείοις», ἦταν δὲ ἐγκατεστημένο στὸν περίβολο τοῦ Πατριαρχείου.

Ἀπὸ ὀρισμένα ἔγγραφα καὶ συμφωνητικὰ καταφαίνεται πὼς ψυχὴ καὶ κινητήρια δύναμη τοῦ τυπογραφείου ἦταν ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος μὲ τὸ συνεταῖρο καὶ χρηματοδότη Κωνσταντῖνο Κορέσιο. Ὑπάρχει τυπωμένο σ' ὀρισμένα βιβλία καὶ τὸ ἔμβλημα τοὺς ὡς: «Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον ἐν τοῖς Πατριαρχείοις» μὲ τὰ ἀρχικά τους Α. Κ. πού ὑπαινίσσονται ἢ τὰ ὀνόματά τους ἢ τὰ ἐπώνυμά τους.

Ἡ ἔταιρεία ὁμως Ἀργυράμος - Κορέσιος δὲν πῆγε καλὰ, ὅπως φαίνεται. Γιατὶ λίγο ἀργότερα διαλύθηκε κι ἔγινε νέα μεταξὺ τοῦ τυπογράφου Ἀλεξάνδρου Ἀργυράμου καὶ ἄλλων μελῶν, πού ἀποκαλοῦνται Ἐπίτροποι. Παραθέτουμε τὸ σχετικὸ συμφωνητικὸ:

ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ — ΑΡΓΥΡΑΜΟΥ

«Α'. Ἐχούσης τῆς τυπογραφίας ὕλικόν, ἐργαλεῖα δηλαδὴ καὶ τυπωμένα βιβλία, ἀξίας 150.000 γροσίων, αἱ μὲν 25.000 ἐθεωρήθησαν ὡς κατάθεσις χρηματικὴ τοῦ Ἀργυράμου, αἱ δὲ λοιπαὶ ὅπως μετρηθῶσιν εἰς τὸν ἀποσυρόμενον Κορέσιον, κατετέθησαν ἀμέσως ὑπὸ τῶν διαληφθέντων ἐπιτρόπων οἵτινες ἀποκαθίσταντο τοῦ λοιποῦ νέου ἐν ἐνεργείᾳ συνέταιροι, ἔχοντες δικαίωμα ἐπὶ τῶν πέντε ἐκτημορίων τῆς ὄλης ὕλης καὶ τοῦ κέρδους, οὗτα δὲ συστάσης τῆς νέας ἑταιρείας ὑποχρεοῦνται οἱ προχρηματίσαντες συνέταιροι ν' ἀναδείξωσι τὴν τυπογραφίαν ἐλευθέραν παντὸς χρέους.

Β'. Ὁρίσθη νὰ κατασκευασθῇ κιβώτιον ἐναποτεθησόμενον ἐν τῷ κοινῷ τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας ἔχον τρεῖς ἀνομοίους κλειδάς, κρατούμενας ὑπὸ τριῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐν τούτῳ δὲ νὰ ἐναποταμιεύωνται εἴτε ἐκ τῆς ἐκδόσεως νέων βιβλίων, εἴτε ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν προεκδοθέντων προσποριζόμενα χρήματα, ἐξ ὧν ἤθελον διαπανῆσθαι τὰ πρὸς κατασκευὴν καὶ παρασκευὴν τῶν τυπογραφικῶν ὀργάνων καὶ λοιπῶν ἀναγκαίων καὶ ἤθελον πληρῶνεσθαι κατὰ πᾶν Σάββατον οἱ μισθοὶ τῶν ἐργατῶν. Ἐν τῷ αὐτῷ κιβωτίῳ ἔμελλε νὰ ἐναποτεθῇ καὶ ἡ σφραγὶς τῆς τυπογραφίας.

Γ'. Οἱ ἐκλεχθέντες ἐπίτροποι ὦφειλον νὰ παραλαμβάνωσι τὰ ὑπὲρ τὸν συμφωνη-

θέντα ἀριθμὸν τυπούμενα βιβλία, καθὼς καὶ τὰ ἰδίους ἀναλώμασι τῆς τυπογραφίας ἐκιδόμενα, φροντίζοντες περὶ τῆς πωλήσεως αὐτῶν ἐν τε τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλοῦ.

Δ'. Ἄπαντες οἱ συνεταιῖροι ἅπαξ μὲν τοῦ μηνὸς ὤφειλον νὰ συνέρχωνται εἰς ἰδιαίτεραν συνεδρίασιν περὶ τῆς προόδου τῆς τυπογραφίας καὶ περὶ πάντων ἐν γένει τῶν κατ' αὐτὴν συνδιασκεπτόμενοι' εἰς δὲ τὰς γενικὰς συνελεύσεις συμπαραιστάμενοι ὤφειλον νὰ δίδωσι λόγον τῶν πράξεων των εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν Μέγα Διερχομένον, καὶ μάλιστα δὲσάκις ἐπρόκειτο περὶ ἐκδόσεως νέων βιβλίων ἢ περὶ ἐκτάκτου τινὸς δαπάνης.

Ε'. Ὁ Ἀργυράμος εἶχεν ἀπαραίτητον χρέος νὰ διημερεύη ἐν τῇ τυπογραφίᾳ ἐπιτηρῶν τὰ πάντα καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ καθιστῶν ἐπιμελεστέρους τοὺς ἔργατας. Εἰς ἀμοιβὴν δὲ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἐργασίας ὄρισθη μηνιαῖος μισθὸς 500 γροσίων, ἐκτὸς τοῦ ἐκτιμορίου τοῦ κέρδους, ὅπερ ἐδικαιοῦτο νὰ λαμβάνῃ ὡς συμμέτοχος.

ΣΤ'. Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς μετὰ τοῦ Ἀργυράμου ὑποχρεοῦντο νὰ καταβάλωσι μεγίστην φροντίδα διὰ τὸν ἀναγκαῖον ἀριθμὸν τῶν ἐργατῶν καὶ τὸ φιλόπονον αὐτῶν, ἐκλέγοντες στοιχειοθέτας μετόχους ὁπωσοῦν παιδείας πρὸς ἀποφυγὴν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων. Ἀνὴρ δὲ ἰκανῶς κατηρτισμένος περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ παραερισκόμενος καθ' ἑκάστην ἐν τῷ τυπογραφίῳ, ὤφειλε νὰ παραλαμβάνῃ ἅμα ἐξιούσας τὰς σελίδας ἐκ τῶν πιεστηρίων, ἐπιθεωρῶν καὶ διορθῶν τὰ τυπογραφικὰ σφάλματα.

Ζ'. Ἀνὰ πᾶν ἔτος οἱ συμμέτοχοι τῆς τυπογραφίας καταστρωνύοντες καὶ ἐκτιθέμενοι ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῆς δόσοληψίας, ἐχρεώσονται νὰ καθυποβάλουσιν αὐτὸν ὑπὸ τὴν κοινὴν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ἔγκρισιν, εἴτα δ' ἐγίνετο τοῖς δικαιοῦχοις ἢ διανομῇ τοῦ κέρδους κατ' ἀναλογίαν.

Η'. Πρώτῃ φροντίδι τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ὤφειλε νὰ εἶναι ἡ προπαντὸς ἄλλου ἔργου ἐκτύπωσις τοῦ Β' τόμου τῆς Κίθωτοῦ καὶ τοῦ Β' τόμου τοῦ Ψαλτῆρος ἐπὶ χάρτου καλοῦ καὶ πολλῶν διαφέροντος τοῦ Α' τόμου, καταβαλλομένης πάσης ἐπιμελείας, ἵνα ὁ τύπος ἀποβῇ καθαρὸς ἀνελιπῆς καὶ ἀναμάρτητος».

Ἡ ἰσχὺς τῆς συμφωνίας θὰ ἦταν πέντε χρόνια, ὅποτε ἡ ἐταιρείαμποροῦσε νὰ διαλυθεῖ.

Ὁ τυπογράφος Ἀργυράμος προσπάθησε νὰ βελτιώσῃ τὶς τεχνικὰς συνθήκας τοῦ τυπογραφείου. Ἐπειδὴ ἡ προμήθεια τυπογραφικῶν εἰδῶν ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ ἀργοῦσε νὰ ἐκτελεσθῆ ἢ σκόνταψε σὲ ἄλλου εἶδους ἐμπόδια, ὁ Ἀργυράμος χάραξε μῆτρας καὶ ἔχυσε τυπογραφικὰ στοιχεῖα. Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅσα γράφει γι' αὐτὸν ὁ διάσημος Γάλλος τυπογράφος, ἐκδότης καὶ φιλέλληνας Φιρμίνος Διδότος:

«Ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος, πεπεισμένος, περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας μίαν ἡμέραν ἤθελεν ἐπιφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ τύπος, κατόρθωσε διὰ πολλοῦ κόπου καὶ ἐπιμονῆς νὰ συστήσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπογραφίαν. Ἐνεκα τῶν μετὰ τῆς Γαλλίας πολέμων δὲν ἠδυνήθη νὰ λάθῃ ἐν καιρῷ, τὰ ἀναγκαζοῦντα πρὸς κατάρτισιν αὐτῆς ἐκ τοῦ ἐν Παρισίοις καταστήματός μας, εἰς ὃ ἀπετάθη. Οἱ ὕστερον ἐλθόντες ἐκ Βιέννης χαρακτήρες δὲν τοῦ ἐχρησίμευσαν καὶ ἠναγκάσθη νὰ χαράξῃ μῆτρας ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῶν Ἀρμενίων χρυσοχόων⁽⁹⁾. Μετὰ πολλὰς ἀκάρπους ἀποπειράς κατόρθωσε ν' ἀποκτήσῃ μετρίους χαρακτήρας οἵτινες τῷ χρησιμεύουσι πρὸς ἐκτύπωσιν τοῦ μεγάλου εἰς φύλλον λεξικοῦ «Κι β ω τ ο υ», ἐν ᾧ θέλουσιν ἐναποταμιευθῆ πάντα τὰ ἀρχαῖα καὶ νέα λεξικά τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας [...]. ταῦτα ὁ κυρ- Ἀργυράμος κατανοῶν ὅτι πρὸς περάτωσιν τοῦ λεξικοῦ τούτου ἔπρεπε νὰ ἀφοσιωθῆ ὅλως εἰς τὴν τυπογραφίαν εἰ καὶ στερούμενος εὐρωπαϊκῶν βοηθημάτων, εἶχε τὸ θάρος νὰ χύσῃ διὰ τῶν χειρῶν του ὅλα τὰ διὰ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον στοιχεῖα καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζε τὴν ἀναλογίαν τοῦ κεκαθαμένου ἀντιμονίου προσδιώρισεν αὐτὴν ὁ Ἰδιος, βοηθούμενος ἐξ ἀτελοῦς περιγραφῆς ἐν τῇ Γαλλικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Ἀναλογιζόμενοι πάσας τὰς κατανικηθείσας δυσχερείας πρέπει νὰ θαυμάσωμεν διὰ τὸ ἀποτελεσμα. Μετ' ἄκρας εὐχαριστήσεως τῷ ἔδωκα ὅσας συμβουλὰς ἢ ἐν Εὐρώπῃ πρόδος τῆς τέχνης μετὰ καθίστα ἰκανὸν νὰ δώσω...»⁽¹⁰⁾.

Β'. ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Στὸ διάστημα τῶν εἰκοσιτριῶν χρόνων τῆς ζωῆς τοῦ Τυπογραφείου, οἱ ἐκδόσεις του εἶναι ἀρκετὲς καὶ τὸ περιεχόμενόν τους ποικίλον, μετὰ ἐπικρατέστερες τὶς ἐκκλησιαστικὰς ἀλλὰ καὶ ἀρκετὲς διαφορετικοῦ περιεχομένου.

Τὸ πρῶτον βιβλίον ποῦ ὠγήκε ἀπὸ τὸ πιε-

στήριό του εἶναι μιὰ «Χριστιανική Ἀπολογία», πού τυπώθηκε, «ἀξιῶσει τοῦ παναγιωτάτου καὶ θειοτάτου Πατριάρχου κυρίου Γρηγορίου»: Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τυπογραφεῖῳ ἔτει αψ'η' (1798). Δὲν θὰ ἀναφέρω, οὔτε θὰ σταθῶ σ' ὅλες τὶς ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου, θ' ἀσχοληθῶ ὅμως μ' ὀρισμένες ἀπ' αὐτές ἐνδεικτικὲς τοῦ πνεύματος τῶν ἐκδοτῶν του, γιατί πρέπει νὰ σημειώσω ἀμέσως πῶς οἱ ἐκδότες, στὴν προσπάθειά τους νὰ κρατήσουν ὀπωσδήποτε ἀνοιχτὸ τὸ τυπογραφεῖο, δὲν μπόρεσαν ν' ἀποφύγουν τὴν ἔκδοση ὀρισμένων ἐντύπων πού δὲν τιμοῦν οὔτε τοὺς συντάκτες τους, οὔτε τοὺς ἰδίους, οὔτε γενικότερα τὸ ἑλληνικὸ ἔντυπο. Ὁ κάποιος συμβιβασμὸς γιὰ τὸν ὁποῖο μίλησα προλογικά, ὀδήγησε τελικά στὴν πλήρη ὑποταγή. Ἀναφέρομαι ἰδιαίτερα στὴν ἐκτύπωση τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» καὶ τῶν ἀφορισμῶν καὶ τῶν ἀποκηρύξεων τῆς ἐπανάστασης — ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει γιὰ τὰ δυὸ τελευταῖα βιβλιογραφικὴ ἔνδειξη γιὰ τὸ πού τυπώθηκαν, ἂν τυπώθηκαν καὶ δὲν κυκλοφόρησαν μὲ ἄλλο τρόπο—πού σημαδεύουν ἀνεξίτηλα τὴ δραστηριότητα τοῦ τυπογραφείου σὲ μιὰ ἐξακολουθητικὴ σειρὰ ἀντεθνικῶν πράξεων. Τὸ τυπογραφεῖο καὶ οἱ ἐκδόσεις του ἀπὸ ὄργανα καὶ μέσα διαφωτισμοῦ, μετ' ἀβλήθηκαν σὲ μέσα ἐπιβολῆς τῆς θέλησης τῶν κρατούντων, ἐναντία στὸ ἔθιμο συμφέρον, πού ἐκφραστὲς του ἦσαν ἡ μεγάλη στρατιὰ τῶν διαφωτιστῶν μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Ρήγα τὸ Βελεστινλή. Καὶ ἡ μὲν «Πατρικὴ Διδασκαλία» τυπώθηκε τὸν πρῶτο κιόλας χρόνο τῆς (ἐπὶ) ἰδρύσεως τοῦ τυπογραφείου⁽¹¹⁾, χαράσσοντας ταυτοχρόνα καὶ τὴν πορεία πού ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θ' ἀκολουθοῦσαν οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ τυπογραφείου κ' ἰδιαίτερα ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος πού ἦταν —στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον— ὁ ἰθύνων νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ τυπογραφείου.

Ἡ «Πατρικὴ Διδασκαλία» ἂν καὶ φέρει ὡς συγγραφέα τὸν Ἱεροσολύμων Ἀνθιμο, συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Πάριο, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους λόγιους τῆς ἐποχῆς, πού στάθηκε κόντρα στὸ διαφωτιστικὸ κίνημα. Στὸ κείμενό της «κατακεραυνόνονται οἱ νεοφανεῖς ἐλπίδες τῆς ἐλευθερίας», οἱ ἰδέες δηλαδὴ τῆς Μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, πού κείνη τὴ στιγμή ἐνσαρκώνονταν στὸ κήρυγμα τοῦ Μεγάλου Ἐθνομάρτυρα Ρήγα, πού βιάδιζε κιόλας στὴν ὑπέρτατη θυσία, ἦταν στὴν πραγματικότητα ἕνα ἔλεεινὸ κήρυγμα ραγιαδισμοῦ.

Στὴν «Πατρικὴ Διδασκαλία», ἀπάντησε ὁ Κοραῆς μὲ τὴν «Ἀδελφικὴ Διδασκαλία», ἕνα καταπελτικὸ κείμενο πού κατέληγε μὲ τοῦτα τὰ λόγια: «Δὲν εἶναι κανεὶς νομίζω ὅστις δὲν ἤθελεν ἀδιστακτῶς πληροφορηθῆ ὅτι τῆς πατρικῆς διδασκαλίας ὁ συγγραφεὺς⁽¹²⁾ εἶναι ἀσπονδὸς τις ἐχθρὸς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Γραικῶν, φίλος πιστὸς τῶν Ὀθωμανῶν, τοῦ Πάπα, πάντων τῶν παρελθόντων, τῶν παρόντων καὶ τῶν μελλόντων τυράννων τοῦ ἀνθρώπινου γένους».

Στὴν ἴδια αὐτὴ προσπάθεια, ἂν καὶ ὄχι ἀπόλυτα υἱοθετημένη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, μπορούμε νὰ ἐγγράψουμε τρεῖς ἀκόμα περιπτώσεις: Κατὰ σειρὰν χρονολογίας ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὰ λαϊκὰ βιβλία πού εἶχαν πλατεῖα διάδοση στὶς λαϊκὲς τάξεις. «Ἐτι καθὼς πρέπει νὰ ἀποβάλλωμεν τὰ Αἰρετικὰ βιβλία, ἔτζι πρέπει νὰ ἀποβάλλωμεν καὶ τὰ Ἐρωτικὰ Βιβλία, καθὼς εἶναι ἡ ρῆμα τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τῆς Ἐρωφίλης, τῆς Βοσκοπούλας καὶ ἄλλων ὁμοίως τὰ γελωτοποιὰ, καὶ ἄσμενα. Καθὼς εἶναι ἡ Χαλιμᾶ, ὁ Μπερτόλδος, τοῦ Σπανοῦ ἡ φυλλάδα καὶ τὸ Γαϊδάρου, καὶ τὰ ὅμοια. Διὰ τί, (...) λύμην καὶ βλάβην προξενοῦσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Χριστιανῶν. Καὶ ὅσοι γράφουν, ἢ τυπώνουν, ἢ ἀγοράζουν, ἢ διαθάζουν, ἢ ἀκούουν αὐτὰ, θαρῶως ἀμαρτάνουσι...»⁽¹³⁾. Ἡ δευτέρη ἀφορὰ στὰ ὀρθόδοξα βιβλία πού κυκλοφοροῦν γιὰ νὰ καταπολεμήσουν τὶς νέες ἰδέες, γιατί μέσα στὸ κείμενό τους ὁ ἀναγνώστης θὰ θρεῖ, μαζί μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἀναίρεση καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιφρονούντων, γι' αὐτό, γράφει ὁ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης: «καὶ αὐτὰ τὰ ἀναιρετικὰ βιβλία τῶν ἀθῆων ἄς μὴ ἀναγινώσκῃ θλάπτουσι γὰρ τοὺς ἀδυνάτους (ἵνα μὴ λέγω καὶ τοὺς δυνατούς) εἰς τὴν πίστιν»⁽¹⁴⁾.

Ἡ τρίτη περίπτωση ἀντιμετωπίζει τοὺς προσδευτικὸς λόγιους, τοὺς φιλοσόφους καὶ τὰ βιβλία τους. Πρόκειται γιὰ τὴ «Χριστιανικὴ Ἀπολογία» πού ἀναφέρω καὶ παρακάτω, τοῦ Ἀθανασίου Πάριου. Γράφει λοιπὸν ὁ Πάριος: «ὅτι τὰ σατανικὰ ταῦτα βιβλία πρέπει νὰ στηλιτεύωνται καὶ νὰ κατακαίωνται, ὑπὸ τῶν κοσμικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, καὶ ὅτι ὁ καθ' ἕνας πρέπει νὰ ἀγωνίζηται ἐναντίον τοῦ παγκόκου τούτου λοιμοῦ καὶ νὰ μὴν σιωπᾷ», (καὶ ἐπειδὴ) «ὁ νόμος τῆς χάριτος δὲν συγχωρεῖ τὸν θάνατον σήμερον; ἢ ποινὴ μπορεῖ νὰ γίνηται, εἰς τὰ μιὰρὰ ἐκείνων συγγράμματα, ἥτοι νὰ κατακρίνωνται, νὰ στηλιτεύ-

ωνται καὶ νὰ καίωνται»⁽¹⁵⁾.

Πάντως ἡ προσπάθεια ἀναχαίτισης τοῦ διαφωτιστικοῦ κινήματος ἀπὸ τῶν ἐκδόσεων, ἄρχισε πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου. Τὸ τελευταῖο δὲν ἔκανε ἀσφαλῶς τὴν ἀρχὴ στὶς τέτοιες ἐκδόσεις. Συνέχισε ὅμως τὴν καθιερωμένη τακτικὴ μὲ τὸν συμβιβασμὸ ἢ τὴν ἀπόλυτὴ ὑποταγῆ.

«Στὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, γράφει καὶ πάλι ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ, ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ διάδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου προσδιορίζεται, θέβαια, ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἀναπτύξεως τῶν τεχνικῶν καὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑποδομῶν, τὴ δομὴ τῶν τυπογραφικῶν καὶ τῶν ἐκδοτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὴν ἐξηρητημένη διάρθρωση τῶν δικτύων διανομῆς τῶν ἐντύπων· προσδιορίζεται, θέβαια, ἀπὸ τὶς πολιτικὰ καὶ πνευματικὰ συγκυρίες καὶ τὰ διαφορικὰ πολιτισμικὰ ἐπίπεδα τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὁμάδων ποὺ συγκροτοῦν τὴ νεοελληνικὴ κοινωνία. Ὑπερπροσδιορίζεται ὅμως ἀπὸ τὰ αὐστηρά, ἄν καὶ μεταβαλλόμενα, πλαίσια ποὺ ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία, ἐκφρασμένη πρωταρχικὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, θέλει νὰ ἐπιβάλλει καὶ μὲς τοῦ βιβλίου στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου»⁽¹⁶⁾. Καὶ παρακάτω ἐντοπίζοντας ἰδιαιτέρως τὶς περιόδους τῆς πρώτης καὶ τρίτης πατριαρχείας τοῦ Γρηγορίου Ε', γράφει ἐπίσης: «... στὴ μακρὰ διάρκειά τῆς Τουρκοκρατίας ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζει τὸ βιβλίον ὁμοίωμα μ' ἕνα διαρκὴ κατατρεγμὸ, ὅπως καὶ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, ὅταν λειτουργοῦν μηχανισμοὶ ἐπιβολῆς καὶ ἐξαναγκασμοῦ ποὺ στηρίζουν ἕνα σύστημα καὶ μὴ ἐξουσία, τὸ «σκάνδαλον» δὲν ἔγκειται στὰ ἀκραία μέτρα ποὺ μποροῦν κατὰ καιροῦς νὰ ἐφαρμοστοῦν. Στὴν περίπτωσή μας: στὸν ἀφορισμὸ, στὸ κάψιμο τῶν βιβλίων, στὴ φυλάκιση τῶν προοδευτικῶν λογίων ἢ (ἂν ὑπῆρξε) στὸ σχέδιο, ποὺ εἰπώθηκε ὅτι καταστρώθηκε λίγο πρὶν τὴν Ἐπανστασίαν, γιὰ τὴ φυσικὴ ἐξόντωσή τους (...). Εἰδικότερα στὸ χῶρον τοῦ βιβλίου θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε, πέρα ἀπὸ τὸ γενικὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο ἀναφέρθηκα πὸ πάνω, τὶς πολλαπλὰ ἐξαρτήσεις ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ὁμάδας ποὺ εἶναι συνδεμένη μὲ τὴν παραγωγὴ τοῦ ἐντύπου — ἐξαρτήσεις ποὺ ὁπωσδήποτε λειτουργοῦν καταπραϋντικά. Ὡς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ὁ συγγραφέας, ὁ μεταφραστὴς, ὁ σχολιαστὴς, ὁ ἐπιμελητὴς τῶν ἐκδόσεων εἶναι κατὰ κανόνα, ὁ ἴδιος κληρικὸς· κὶ ὅταν αὐτὸ δὲν συμ-

βαίνει, πάλι ζεῖ ἄμεσα μέσα στὸ κλίμα τῆς Ἐκκλησίας: δάσκαλος ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ μητροπολίτου, ὑπάλληλος γραμματικὸς ἢ δραγουμάνος σὲ ἕνα χῶρον ὅπου ἡ Ἐκκλησία ἔχει εὐκόλῃ πρόσβαση. (...). Μέσα σ' ἕνα τέτοιο κλίμα ὅλα δείχνουν νὰ ἐξελισσονται ὁμαλὰ — ὡς τὴν ὥρα ποὺ θὰ ξεσπάσῃ κάποια κρίση. Τότε μόνον θὰ λειτουργήσουν οἱ διαδικασίαι τῆς ἄμεσης, θείαις δίωξης τῶν ἀντιφρονούντων»⁽¹⁷⁾.

Στὰ χρόνια τῆς πρώτης Πατριαρχείας τοῦ Γρηγορίου Ε', ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος θὰ καθιερώσει, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἐπίσημα τὴ λογοκρισίαν τοῦ βιβλίου στὸ σύνολό του, μὲ τὸν ἀρκετὰ σαφῆ ὄρον (ὅτι πρέπει): «νὰ φανῶσιν ἀνόθευτα καὶ χρήσιμα καὶ μηδὲν βλάπτοντα τοὺς ἀναγιγνώσκοντας», ποὺ σήκωνε πολὺ νερὸ στὴν καθέκαστὴ ἐφαρμογῇ του, ἐνῶ ἀπαγορευόνταν ὀλότελα νὰ κυκλοφορήσουν ὅσα βιβλία «... ἐστὶ ἀντιβαίνοντα εἰς τὰ τῆς ἀνωμότητος ἡμῶν πίστεως δόγματα καὶ κατὰ τῆς ἐπικρατούσης διοικήσεως τῆς κραταιᾶς (ὀθωμανικῆς) ταυτῆς βασιλείας»⁽¹⁸⁾.

Ἔτσι λοιπὸν ἡ Ψηλὴ Πόρτα γιὰ νὰ σταματήσει τὸν «φθοροποιὸ» ἐπίδραση τῶν κηρυγμάτων τοῦ Ρήγα «χρησιμοποίησε καὶ τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν καὶ νὰ σταματήσῃ τὸ χείμαρρον τῆς ἀναταραχῆς, τοῦ γιαικωθιτισμοῦ καὶ κάθε νεωτερικοῦ. Κληρῶν, δεσποτάδες, ἱεροκήρυκες, κατηχητὲς, ὅλοι οἱ κολυβάδες καὶ οἱ Ἅγιορεῖτες ἐπιστρατεύτηκαν μαζί μὲ τοὺς Πατριαρχικοὺς λόγους (...). Ἐνα σωρὸ βιβλία βγαίνουν ἀπὸ τὸ 1797 ὡς τὸ 1807 μὲ τὸ σκοπὸ νὰ χτυπήσουν τὶς νεωτερικὰς ἰδέαις καὶ μὲ τὸ πρόσημον τῆς θρησκείας νὰ κρατήσουν τὸ λαὸ στὴν ἀμάθεια καὶ στὰ δεσμά». (Βαλέτας, «Ἀπαντα Κοραῆ, τ. Α', σ. 36). Τότε βγήκε καὶ τὸ περίφημον «Τρόπαιο τοῦ Σέργιου Μακραιῶν «γιὰ νὰ χτυπήσῃ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Κοπερνίκου» (Βαλέτ. ὀ.π.σ. 36). Βγήκαν ἐπίσης ὁ «Ἀόρατος Πόλεμος» τοῦ Νικὸδῆμου Ἁγιορείτη, ἡ «Χριστιανικὴ Ἀπολογία» ἀπὸ κάποιον ἀνώνυμον (ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιον Πάριον, ὅπως διευκρινίζει ὁ Φ. Ἡλιοῦ, ὀ.π. σελ. 35) «ἀξιώσει» τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', σὲ λίγο ὁ «Ὅρμος Σωτήριος» ἀπὸ τὸν Βασίλειον Ποστέλνικο, πάλι μὲ τὴν ἐντολὴν καὶ ἐπικύρωσιν τοῦ Γρηγορίου Ε'. Γρήγορα συστήνεται καὶ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖον καὶ τυπώνονται πολλὰς τέτοιαις «ἀλεξίκακες» φυλλάδες καὶ πρώτη, καθὼς μᾶς λέει ὁ Μακραιῶν, ἡ «Πατρικὴ Διδασκα-

λία», ὁ «Ἐξοστρακισμὸς τοῦ ἀσεβοῦς Χριστοδούλου τοῦ μονοφθάλμου»⁽¹⁹⁾ γιὰ νὰ χτυπήσῃ καὶ στὸν τάφο τὸν μαγολόπνευστο πρωτοπόρο τῆς Ἀναγέννησής μας Χριστόδουλο τὸν Ἀκαρνανά» (Βαλέτας σελ. 37).

Νὰ ὁ πλήρης τίτλος μιᾶς ἄλλης ἔκδοσης τοῦ Τυπογραφείου. Συγγραφέας τῆς ὁ Σέργιος Μακρᾶϊος: «Ἐραστής σοφίας ὑπὸ τῶν Θεῶν Γραφῶν ὀδηγούμενος, ἦτοι εἰσήγησις δογματικῆ ἐκτεθεῖσα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου Σεργίου Μακρᾶϊου. Ἦδη πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα προτροπῇ τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Θειοτάτου Πατριάρχου κυρίου κυρίου Κυρίλλου.

Ἐν τῷ τῇ Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ. Ἔτει 1816».

Σὲ μιὰ Πατριαρχικὴ τέλος ἐγκύκλιο (Περίοδος Γ' Πατριαρχείας Γρηγορίου Ε') ποῦ κυκλοφόρησε δυὸ μῶλις χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση γράφονται ὅτι: «κατὰ σύγκρισιν καὶ παράθεσιν εὐρίσκειται ἐπωφελεστέρα τῷ γένει καὶ ἀναγκαιοτέρα ἢ παράδοσις τῶν γραμματικῶν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν Μαθηματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν (.....). Ἐπειδὴ τὶς ὠφέλεια προσκολλώμενοι οἱ νέοι εἰς τὰς παραδόσεις αὐτὰς νὰ μανθάνωσιν ἀριθμούς καὶ ἀλγέθρας καὶ κύβους, καὶ κυβοκύβους, καὶ τρίγωνα, καὶ τριγωνοτετράγωνα (.....) καὶ ἄλλα τερατώδη» καὶ ἄλλα φαιδρά, θὰ ἔλεγα, ἂν δὲν ἦταν τραγικά γιὰ τὴν ἐθνικὴ μὲς ὑπόστασι, ὅπως στὴ συνέχεια τῆς ἐγκυκλίου καταφαίνεται, ὅπου (οἱ νέοι ἀπὸ τῆ μελέτη τους γίνονται) «ἔπειτα εἰς τὰς ὀμιλίαις των θάρβαροι εἰς τὰς γραφὰς των σόλοικοι, εἰς τὰ τῆς θρησκείας των ἀνίθειοι, εἰς τὰ ἦθη παράφοροι καὶ διεφθαρμένοι, εἰς τὰ πολιτεύματα ἐπιθλαβεῖς»⁽²⁰⁾, προπαντός!

Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες, μὴ ἐκκλησιαστικὲς ἐκδόσεις σημειῶν :

α') Μιὰ παιδαγωγικὴ ἔκδοσι μὲ τίτλο: «Παιδαγωγὸς τῶν νέων ἢ νέον ἀλφαθητάριον, θελκτικὸν καὶ μεθοδικὸν πρὸς εὐκόλον μάθησιν τῆς ἀναγνώσεως, περιέχον εὐληπτον προφορὰν τοῦ ἀλφαθήτου, διαφόρους χαρακτήρας, εὐλήπτους διαλόγους καὶ τινὰς ἠθικὰς κλπ. Ἱστορίας τινὰς καὶ περὶ προσωιδίων. Συντεθὲν πρὸς ὄφελος τῶν ἐναρχομένων παιδῶν, παρὰ Ἰωάν. Κοκκῶνος Σμυρναίου καὶ προσανεχθὲν τῷ κυρίῳ Σπυρίδωνι Κωσταντᾶ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1817 εἰς 8ον, σελίδες ε' - 80.

β') «Πραγματεῖαι Ἱατρικῆς τόμος πρῶτος, περιέχων ἐπίτομον ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς τέχνης, φιλοπονηθεῖσαν ὑπὸ Σεργίου

Ἰωάννου τοῦ Ἱατροῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1818».

γ') Στοιχειώδεις γνώσεις ἐκ τῆς γαλλικῆς γλώσσης... εἰς χρῆσιν τῶν ἤδη ἀρξαμένων ἀναγιγνώσκειν νέων...

Συνολικὰ οἱ ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου ἀνέρχονται στὶς 48. Ἀπ' αὐτὲς βιβλιογράφησε 37 ὁ Βρεττός. Ὁ Π. Λάμπρου πρόσθεσε τὶς ὑπόλοιπες.

Ἡ τρίτη ἄνδοσι στὸν Πατριαρχικὸ θρόνον τοῦ Γρηγορίου Ε' συμπίπτει μὲ τὸ ὀργανωτικὸ ξάπλωμα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. «Ὁ Γρηγόριος γνωρίζοντας πόσο δυσχερὴς ἦταν ἡ θέση του καὶ συναισθανόμενος τὶς ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι στοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς Πύλης, ἐξ αἰτίας τῆς θέσης του, προσπαθοῦσε νὰ θρῖσκει τρόπο νὰ ἱκανοποιεῖ καὶ τὰ δύο μέρη» (Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Χάρη Πάτση, τόμος 10ος, σελ. 312 - 313).

Παίζοντας λοιπὸν ὁ Πατριάρχης διπλὸ παιγνίδι καὶ θέλοντας νὰ συμβιβάσει τὰ ἀσυμβίβαστα, γρήγορα θρῆθηκε στὶς συμπληγάδες τοῦ τρομεροῦ διλήμματος! «Δὲν ἦταν (ὅμως) ὁ Ἱεράρχης ἐπαναστάτης καὶ ἔκρινε ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ διαιτητοῦ. (...) Ὅταν κηρύχθηκε ἡ Ἐπανάστασι στὴ Μολδοβλαχία ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, ἡ θέση τοῦ Γρηγορίου ἐγίνε δυσκολώτερη. Κρίνοντας ἐπωφελεστερο γιὰ τὸ γένος νὰ ὑπακούσῃ στὴ σουλτανικὴ ἐπιταγῇ, ἀφώρισε τοὺς ἐπαναστάτες. Ἦταν ἡ τελευταία ἔνδειξη ὑποταγῆς στὸν κυρίαρχο, ἡ ὁποία ὅμως στοίχισε ἀρκετὰ στὸν Ἑλληνικὸ λαό. Ἡ εἶδησι γιὰ τὸ ἀνάθεμα τῆς Ἐπανάστασης ἀπὸ τὸν Ὀρθόδοξο ἀρχηγὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀέκοψε πρὸς στιγμὴν τὸν ἐπαναστατικὸ ζήλο» (ὅπ. π. σ. 313). Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἔσχατη πράξι τῆς προσήλωσής του στὸ status quo τῶν Σουλτάνων τὸν ἔσωσε. Ἡ Ψηλὴ Πόρτα θέλοντας νὰ δώσει διέξοδο στὴν «ἱερὴ ἀγανάκτηση» τοῦ φανατισμένου Τουρκικοῦ ὄχλου τῆς Πόλης, τὸν ἔστειλε στὴν ἀγχόνῃ μαζί μὲ τοὺς ὑπόλοιπους προκρίτους. Μαζί τους ἔπεσε στὸ βωμὸ τῆς μαχόμενης πατρίδας καὶ ὁ πρῶτος Ἑλληνας τυπογράφος Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος, ἐγκαινιάζοντας γιὰ τοὺς ἐπιγενομένους τυπογράφους καὶ ἐκδότες τῆς χώρας μιὰ αἱμάτινη μαρτυρικὴ πορεία.

Τὸ τυπογραφεῖο εἶχε τὴν ἴδια τύχη μὲ κείνο τοῦ Κύριλλου Λούκαρι πρὶν ἀπὸ 200 χρόνια περίπου. Οἱ ἐξαγριωμένοι Γενίτσα-

ροι μπαίνουν στὸ τυπογραφικὸ κατὰσθημα καὶ μὲ σφυρία καὶ τσεκούρια σπάζουν τὸ πιεστήριο. Νομίζοντας πὼς τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα εἶναι κάτω πολῦτιμο, γεμίζουν μ' αὐτὰ τὶς τσέπες τους. Στὴν προσπάθειά τους νὰ ξεφαναίσουν τὰ πρῶτα τυπογραφικὰ φύλλα μιᾶς μετάφρασης τῶν γραφῶν στὴ ζωντανὴ γλῶσσα ποῦ θρῖσκονταν σφιγμένη στὰ πιεστήρια, μαζί μὲ τὰ τυπωμένα

ἀντίτυπα τοῦ μισοτελειωμένου λεξικοῦ «Κιβωτός», τὰ ρίχνουν ὅλα μαζί σὲ μιὰ στέρνα γεμάτη νερὸ, χωρὶς νὰ κατορθώσουν παρὰ τὴς ἐπιμονῆς προσπάθειές τους νὰ τὰ βουλιάξουν. Βλέποντάς τα νὰ ἐπιπλέουν, θεώρησαν τὸ φαινόμενο πὼς ἔχει κάποια ιδιαίτερη σημασία καὶ τρέπονται σὲ φυγὴ ἀφύροντας μισοτελειωμένο τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς.

ΝΙΚΟΣ Ε. ΣΚΙΑΔΑΣ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

(¹) Γιὰ τὴν ἱστορία ἀναφέρω ὅτι λειτουργοῦσε στὴν Πόλη στὸ Ἀρμενικὸ Τυπογραφεῖο τοῦ Πογῶς Ἰωάννου ἐξ Ἀρμενίων, ἐλληνικὸ τμήμα τυπογραφείου, στὴν προσπάθεια τοῦ πρώτου νὰ καλύψει τὶς Ἑλληνικὰς ἐκδόσεις. Παρακάτω θὰ γίνῃ πλατύτερος λόγος γιὰ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Πογῶς.

(²) Παύλου Λάμπρου: Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι, μέχρι τοῦ ἔτους 1821, «Πανδώρα», τόμος ΙΗ', 1867, σελ. 306.

(³) Τοῦ αὐτοῦ, ὅπ. παρ.

(⁴) Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ προφύλαξη τῆς Διοικήσεως μὲ τὸ μέτρο τῆς σφραγίδας, ποῦ ἦταν κομμμένη στὰ τέσσερα, ὅσα καὶ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ συνδυάζονταν σ' ἐνιαῖα σφραγίδα ὅταν καὶ οἱ τέσσερις τῆς Ἐπιτροπῆς ἦσαν παρόντες. Τὸ μέτρο ἦταν σατανικὸ γιατί καθιέρωνε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης, ἀλυσοδέοντες τὶς ἐκδόσεις καὶ προλαβαίνοντας κάθε ἀπόπειρα λαθραίας ἐκτύπωσης. Κατὰ τὸν Π. Λάμπρου, ὁ ὅρος αὐτὸς τῆς λογοκρισίας δὲν ἐφαρμόστηκε «διότι οὐδέποτε εἶδομεν (ὁ Π. Λάμπρου) βιβλίων ἐσφραγισμένων ὑπὸ τῆς λογοκριτικῆς Ἐπιτροπῆς». Παρ' ὅλα αὐτὰ, καὶ ἂν ἀκόμα παραδεχτοῦμε πὼς ὁ ἀκριβολόγος Π. Λάμπρου ἔχει ἐλλείψεις ὅλες τὶς ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου, ἡ ἀπειλὴ ἐπικρεμόταν πάντοτε, καὶ, ὅπως ἡ πείρα μᾶς διδάξει, ἡ αὐτολογοκρισία, εἶναι πῶς φημιωτική ἀπὸ τὴ λογοκρισία.

(⁵) Ἡ πληροφορία εἶναι ἀνακριβής, γιατί, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ τυπογραφεῖο καταστράφηκε μετὰ τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ τυπογράφου Ἀλέξανδρου Ἀργυράκου. Στὴ συνέχεια ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ διαβάσει τὶς λεπτομέρειες τῆς καταστροφῆς.

(⁶) Οἱ συγγραφεῖς φαίνεται ἀγνοοῦσαν τὴ σύσταση καὶ λειτουργία τοῦ τυπογραφείου τοῦ Πατριάρχου Σαμουὴλ Χαντζερῆ, ποῦ ἰδρύθηκε λίγα μόλις χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Γρηγορίου καὶ ἀκόμη, ὅτι αὐτὸ ἀπέτελεσε τὴν ἀρχικὴ μόνάδα τοῦ νέου τυπογραφείου. Ἔχουν μόνο ὅπ' ὅψιν τους, ὅπως φαίνεται, τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Πατριάρχου Κύριλλου Λούκιου ποῦ συστάθηκε στὰ 1627 καὶ λειτουργοῦσε ἕνα χρόνον ὡς τὸ 1628, ὁπότε καταστράφηκε, δηλαδὴ 170 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γρηγορίου Ε'.

(⁷) Γ. Π. Ἀγγελοπούλου - Γ. Γ. Παπαδοπούλου, Ἐὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ

ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων Ἀγῶνος, τὸν Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον Ε', Ἀθῆναι 1866, τόμος Α', σελ. 171.

(⁸) Στὰ βιβλία ποῦ τυπώθηκαν μέχρι τὸ 1807 βρῖσκαται σχεδὸν πάντα τετράγωνη σφραγίδα ποῦ ἔχει στὴ μέση δικέφαλο ἀετὸ καὶ τὸ χρόνο ἱδρύσεως τοῦ τυπογραφείου (1798) καὶ γύρω τὴν ἐπιγραφή «ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ», ποῦ φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ἔμβλημα τοῦ τυπογραφείου. Στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1807 μέχρι τοῦ 1815, δὲν βρῖσκομε τὸ παραπάνω ἔμβλημα. Στὴ Γραμματικὴ π.χ. τοῦ Γ. Αἰνεῖανος ποῦ τυπώθηκε στὰ 1816, Νέας Ἀριάνδης καὶ σὲ λίγα ἀκόμα βιβλία, βρῖσκομε σφραγίδας ὡσεὶδὴ μὲ κλαδιὰ δάφνης καὶ φοίνικος καὶ στὴ μέση πάλι τὸ δικέφαλο ἀετὸ, ἀποκάτω δὲ τὰ ἀρχικὰ Α.Κ. καὶ τὴν ἐπιγραφή: ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΙΣ.

(⁹) Δὲν μπόρεσα νὰ διευκρινίσω ἂν κάτω ἀπὸ τὴν ἀνωνομία τῶν «Ἀρμενίων χρυσοχῶν» ὑποδηλώνεται ὁ, καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀναφορὰς μας στὸ κείμενο, γνωστὸς μας, Ἀρμένιος τυπογράφος Πογῶς, ποῦ κατὰ τὰ ἱστοροῦμενα ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Φιλήμονα, ἦταν προικισμένος τυπογράφος, χαράκτης καὶ χύτης τυπογραφικῶν στοιχείων. Μὲ στοιχεῖα ποῦ χάραξε καὶ ἔχυσε ὁ Πογῶς, τυπώθηκαν τὸ Μέγα Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο.

(¹⁰) A. F. Didot, Notes d'un voyage fait dans le levant en 1816 et 1817, Paris S. D. (1826), p. 83 - 85.

(¹¹) Μὲ τὸ θέμα ποῦ τυπώθηκε ἡ «Πατρικὴ Διδασκαλία» ἀσχολήθηκαν πολλοὶ ἑρευνητές. Ὁ Π. Λάμπρου, στὴ γνωστὴ ἔρηνά του, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς γιὰ τὴν περιλάλητη αὐτὴ ἔκδοση: «Ὡς ἕκτην (δηλ. στὴ σειρά) τυπογραφίαν δυνάμεθα νὰ καταριθμήσωμεν, τμήμα τι ἐλληνικοῦ τυπογραφείου ὑπάρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τινι ἀρμενικῷ τυπογραφεῖῳ, ὅθεν ἐξετυπώθη, τὸ 1898, τὸ ἐξῆς φυλλάδιον: «Διδασκαλία πατρικὴ συνθεθεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλὴμ κυρ-Ἀνθίμου, εἰς τινι ἀφέλειαν τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν» νῦν πρώτων τυπωθεῖσα δι' ἰδίας δαπάνης τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρὰ τῆ τυπογραφεῖῳ Πογῶς Ἰωάννου ἐξ Ἀρμενίων, ἀψ' 47 (1898) εἰς 8ον σελίδες 23» (κατάλογος Βρεττοῦ, τομ. Β' σελ. 108, ἀρ. 291). (Κατὰ διαταγὴν Σελήμ Β'). Ὁ Εἰρηνίδης ὅμως ποῦ παίρνει τὶς πληροφορίες

του ἀπὸ τὸν Λάμπρου, ἀναφέρει ὅτι: «ὑπῆρχεν ἐν τινι Ἀρμενικῇ τυπογραφίῳ τοῦ Πογγῶς Ἰωάννου καὶ ἑλληνικὸν τμημὰ ἐξ οὗ ὑπάρχει ἐκδιδόμενον ἐκεῖ τὸ 1797 ἔστι «Ἐλληνιστὶ ἐν φυλλάδιον». Γιὰ τοιοῦτο φυλλάδιο πρόκειται δὲν ἀναγράφεται στὸ κείμενο τοῦ Εἰρηγιῆη.

Τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Πογγῶς ἀναφέρεται καὶ σὲ μιὰ ἄλλη ἐκδοση τῆς ὁποίας ἀντιγράφω τὸν πλήρη τίτλο: «Πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τῆς Ἑλλάδος, ὁ φιλόπατρις Ἐλευθεριάδης. Ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῦ τυπογράφου Πογγῶς Ἰωάννου ἐξ Ἀρμενίων τῆ 4ῆ Ὀκτωβρίου 1798», πὸ πολλοὶ ὑπέθεσαν πὼς εἶναι παρισινή ἐκδοση τοῦ Κοραῆ, σὲ ἀπάντησιν ἐγκυκλίου τοῦ Γρηγορίου Ε' κατὰ τῶν Γάλλων. Σχολιάζοντας ὁ Πατριάρχης τὴν ἐκδοσην παρατήρησε τὰδε: «Ὁ ἀρχέκακος καὶ πονηρὸς ὄφις ἐπεινόησε τὸ ἔθνος τῶν Γάλλων, διὰ νὰ κολάσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος» (Ἀγγελουπόδου Γ. Π. - Γ. Γ. Παπαδοπούλου, Τὰ κατὰ τὸν αἰζίμιον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων Ἀγῶνος τὸν Πατριάρχην Κων/λεως Γρηγόριον Ε', Ἀθήναι 1866, τόμ. Α', σελ. 207.) Ἡ ἐκδοση ὅμως δὲν ἀνήκει στὸν Κοραῆ, ἀλλὰ στὸν Κωνσταντῖνο Σταμάτη, ὅπως θὰ διευκρινισθεῖ στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, καὶ τυπώθηκε στὸ Παρίσι.

Ἄλλὰ καὶ ἡ «Ἀδελφικὴ Διδασκαλία» τοῦ Κοραῆ, ἢ καὶ τυπώθηκε στὸ Παρίσι, φέρει ὡς τόπον ἐκτύπωσής της τὴ Ῥώμη. Ἐχοντας αὐτὸ τὸ δεδομένο, μποροῦμε εὐκολὰ νὰ εἰκάσῃμε ὅτι ἡ ψευδοτοπία, πὸ ἦταν τότε, γιὰ διάφορους λόγους, συνηθισμένο φαινόμενο στὶς ἐκδόσεις, ἔχει τὴ θέσιν της καὶ στὴν ἐκτύπωσιν τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας».

(¹²) Ὁ Κοραῆς δὲν παραδέχεται γιὰ κανένα λόγον, πὼς συγγραφεὺς τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» εἶναι ὁ Ἱεροσολύμων Ἄνθιμος. «Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὐρειακόμενους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικοὺς, εἰς ἀντίρρῃσιν κατὰ τῆς ψευδωνύμως ἐν ὀνόματι τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατρικῆς διδασκαλίας. Ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει πρώτῳ τῆς ἐλευθερίας (ᾠψή)». Τὴ γνώμη τοῦ Κοραῆ ἀσπάζονται καὶ πολλοὶ Ἑυρωπαῖοι διανοούμενοι, ὅπως ὁ Villoison, πὸ συμφωνεῖ μὲ τὸν Κοραῆ, ὅτι ἡ «Πατρικὴ Διδασκαλία» γράφτηκε ἀπὸ κάποιον Τουρκόφιλον ἀγύρτην καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Ἄνθιμον. Fabricii Bibliotheca Graecia ed Harles XI, σελ. 504 κ.ἑξ.).

Τὶς ὑποθέσεις καὶ ἀμφιβολίες τοῦ Κοραῆ ἐρχεται νὰ δικαιώσει ὕστερα ἀπὸ ἑβδομήντα περίπου χρόνια μὲ τὴ δημοσίευσιν ἀπὸ τὸν Σάθα τοῦ κειμένου τοῦ «Ἐκκλησιαστικῆ Ἱστορία», ὁ Σέογιος Μακραιοὺς πὸ ἦταν κοντὰ στὰ πράγματα καὶ ἔβλεπε τὰ «πραττόμενα» ἀπὸ πολὺ ὑπεύθунη σκοπιά. Ὁ Μακραιοὺς εἶναι κατηγορηματικώτατος τόσο γιὰ τοὺς συντάκτες τοῦ φυλλαδίου, ὅσο καὶ γιὰ τὸ τυπογραφεῖο πὸ τυπώθηκε. Γράφει λοιπὸν ὁ Μακραιοὺς σχετικὰ:

«... ἀρχομένου τοῦ ἐννενηκοστοῦ ὀγδόου (ἔτους) ἠθέλησεν ὁ (Γρηγόριος) δῆθεν ζῆλον ἐπιδείξασθαι. Ἐτραπήν μόντοι καταπεσὸν εἰς τὸν σύνεγγυς βόθρον, δόξας πρὸς χάριν τῶν κρατούν-

των γράφειν καὶ διεκδικεῖν τὰ σφίσι σπουδαζόμενα, ἀλλόκοτα καὶ ξένα, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, ἀσεβῆ δόγματα δημοσιεύσας» καὶ γὰρ ἀσεβῶς καὶ χυδαίου ἐπιλαθόμενος συγγραφῶς, μηδ' αὐτὸς αὐτὸς τε ὦν κρίνειν τὰ γραφόμενα, δοκῶν μέντοι πάντα εἰδέναι, φλήναφον ἀδολεσχίας, μεστὸν πάσης ἀσεβείας προπετήσας τὴ τύπος ἐξ ἑδωκε καὶ τὸ διὰ κοινής συνδρομῆς νεωστὶ συσταθῆν παρὰ τὴν αὐτὴν τυπογραφεῖον, αὐτόθεν κατὰ τὴν ἰσχυρὰν τῆ ρύψιν κατὰ μίαν αἰτίαν τῆς ἀθέσμου ταύτης ἀδολεσχίας, ἦν καὶ εὐπαράδεκτον συστήσασαι βουλόμενος, πατρικὴν νοθεσίαν τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων κυρίου Ἄνθιμου ραδιουργῆσας ὑπέγραψε» νόσφιν γὰρ τότε βαρυτάτην τοῦ ἀγιοτάτου καὶ σοφωτάτου αὐτοῦ Πατριάρχου παλαιόντος, καὶ εἰς θάνατον κατακεῖσθαι δοκοῦντος, τὴν κοινοτέραν γνώμην παρακρούσαι ὑπέβαλε, καὶ τὸν ἄξιον τοῦτον μῶμον προστρίψαι τῆ εὐσεβείᾳ τοῦ τοιοῦτου ἀνδρὸς κατετόλμησεν. Ἄλλ' ἦνυσεν οὐδὲν ἢ πάντολμος αὐτῆ ραδιοργῆα. Ὅτε γὰρ ὁ μακαριωτάτος ἐλέει Θεοῦ ἀναρραίσας καὶ ἰδὼν ἐβδελύξασθαι καὶ κατέπτυσε, νόθον καὶ ψευδεπίγραφον ἐπιλέγξας τὸ ἄθεσμον ἐκεῖνο σχεδάριον, οἷ τε ἐνδημιούντες ἐνταῦθα ἀρχιερεῖς ἀναγνόντες κατέκριναν καὶ πᾶς εὐσεβῆς ἐν συνέσει κατέγνω (κατεδίκασε) ἀλλότρια καὶ ἀπαράδεκτα καὶ ξένα εὐσεβείας εἰσηγούμενη ἔδωκαν μέντοι τοῦ τύπου τὰ ἔξοδα καὶ λαβόντες τὰ τυπωθέντα ἀπέριψαν εἰς κυνόσαργες» (Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τομ. Γ', σελ. 394).

Ὁ Βαλέτας, θέλοντας νὰ ἀμιγλύνει τὴν ἐντύπωσιν πὸ προκαλεῖ τὸ κείμενο τοῦ Μακραιοῦ καὶ ἀκόμα νὰ μεταποτίσει τὶς κατηγορίας τοῦ ἐναντίου τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', κάνει διάφορες ὑποθέσεις χωρὶς ὅμως νὰ προσκομίζει καμμιὰ ἀπόδειξιν, οὔτε καὶ ἐνδειξιν γιὰ νὰ τὶς στηρίξει.

Γράφει ὁ Βαλέτας: «Αὐτὰ πὸ λέει ὁ Μακραιοὺς εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἔλαεινῆς ἐντύπωσιν πὸ προξένησε ἡ Πατρικὴ Διδασκαλία ἀκόμα καὶ στοὺς Πατριαρχικοὺς κύκλους, ὡς κήρυγμα ἀντεθνικῆς καὶ ἀντιχριστιανικῆς ἐθελοδοουλείας. Καὶ ἡ ἐντύπωσιν αὐτῆ, ἐνισχυμένη ἀπὸ τὸ μαστίγωμα τοῦ Κοραῆ ἀμέσως ἐνάγκασε τὸ Πατριαρχεῖο νὰ ἐξαφανίσῃ τὰ ἀντίτυπα καὶ τὸν Ἄνθιμον ν' ἀρνηθῆ τὴν πατρότητα καὶ κάθε σχέση μὲ τὴν ἀμαρτωλὴ φυλλάδα καὶ νὰ τὴν ἀποκηρύξῃ» ἢ καὶ ἡ ἀποκηρύξις ἔγινε προφορικὰ, λέει, καὶ δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ γραφτὰ συμπεραίνει, (Βαλέτας, Ἄπαντα Κοραῆ τ. Α', σ. 36). Παραδέχεται ὅμως ὅτι: «Τὴν Πατρικὴ Διδασκαλία δὲν τὴν ἔγραψε μὲ τὸ κοντύλι τοῦ ὁ Ἄνθιμος. Ἡ διατύπωσιν της εἶναι καινομένη ἀπὸ κάποιον λόγιον, σύμφωνον μὲ στοιχεῖα καὶ ὁδηγίους τοῦ Ἄνθιμου, πὸ τὴν συμπλήρωσε, πιθανώτατα τὴν υἱοθέτησε, καὶ ἔδωκε τ' ὄνομά του. Αὐτὸς ὁ λόγιος εἶναι χωρὶς ἄλλο ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, σχολάρχης ἀντιδραστικώτατος στὴ Χιό, βαστάζος τοῦ Καλογερισμοῦ, ἑστέρην μαχητικώτατος τῆς τότε Πατριαρχικῆς σκοταδιστικῆς Πολιτικῆς» (Βαλέτας ὁπ.π. σελ. 37). Γράφει καὶ ὁ Γιάννης Κορδαῖτος: «Ὅταν μαθεύτηκε ἡ σὺλληψιν τοῦ Ρήγα καὶ ἔγινε λόγος στὸν Τύπον πὼς ὀργάνωνε ἐθνικοαπελευθερωτικὸ κίνημα οἱ Πατριαρχικοὶ καὶ Φα-

ναριώτικοι κύκλοι τῆς Πόλης τρομοκρατήθηκαν καὶ πῆραν τὴν ἀπόφαση ὄχι μόνον νὰ χωρίσουν τὴ θέση τους ἀπ' τὸ Ρῆγα, ἀλλὰ καὶ νὰ καταδικάσουν τὶς δημοκρατικὲς καὶ ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ιδέες τοῦ Ρῆγα καὶ τῶν ὁμοφρόνων του. Ὑστερ' ἀπὸ συσκέψεις καὶ διαβουλίαι στὰ ὁποῖα πῆραν μέρος ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' καὶ οἱ σημαίνοντες κληρικοί καὶ Φαναριώτες, ἀποφασίστηκε νὰ συνταχθῇ καὶ τυπωθῇ ἓνα φυλλάδιο πού νὰ κατακεραυνώνῃ τὸ Ρῆγα, νὰ στιγματίζῃ τοὺς νεοῖδεάτες, νὰ χαρακτηρίξῃ τὴ Δημοκρατία ἔργο τοῦ Σατανᾶ καὶ νὰ κηρύχῃν πῶς ἡ ὑπακοή στὸν Τορκομάνη ἐστὶν ἐθελήμα Θεοῦ.» (Γιάννη Κορδάτου, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τόμος Α' Ἀθῆναι 1962 σελ. 106 καὶ 113). Τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνονται καὶ στὴν Ἱστορία τοῦ τῆς Νεώτερης Ἑλλάδος, τομ. Α' σελ. 388, ὅπου διευκρινίζεται ὅτι: σὰν συγγραφέας τῆς Π.Δ. «φερόταν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Ἄνθιμος, ὡστόσο τὴν ἔγραψε κατ' ἐντολή τοῦ Γρηγορίου Ε', ὁ ἀντιδραστικὸς λόγιος Ἀθανάσιος Πάριος. Ὁ καθηγητῆς Ἄπ. Δασκαλάκης, γράφει σχετικᾶ: «Ἐν ἔτει 1798 ἐξήλθεν ἐκ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, φυλλάδιον γνωστὸν ὡς «Πατρικὴ Διδασκαλία» καὶ ἀναγράφον εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον ὡς συγγραφέα τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου μετὰ τῆς πληροφορίας ὅτι ἡ δαπάνη τῆς ἐκτυπώσεως ἐγένετο ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἀγιοταφικῆς ἀδελφότητος».

Καὶ παρακάτω :

«Πάντως διατάζομεν καὶ ἡμεῖς νὰ φαντασθῶμεν ὅτι συνετάχθη (ἢ Π.Δ.) ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου (τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε'). Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐγράφη εἴτε ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, εἴτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πατριαρχείου Κων/λεως ἑλλήνου λογίου, ἐτέθη δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνθίμου ὄχι ἀθαιρέτως, ὡς πιστεύεται, ἀλλὰ κατόπιν υἱοθετήσεως τοῦ περιοχόμενου ὑπὸ τούτου, ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀποδοχῆς, ὅπως τεθῇ τὸ ὄνομα του. (...) Τὸ δὲ γραφόμενον ὑπὸ τοῦ Μακραιῦ, ὅτι ὁ Ἀνθίμος κατηγορήθη ὡς ψευδεπίγραφος, εἶναι ὄλιως ἀναληθές· τουναντίον εἰσώπησε καθ' ὅλα τὰ μετέπειτα ἔτη ἐπιμελῶς, ὡς πρὸς τὴν ἀποδιδόμενην εἰς αὐτὸν πατρότητα.» (Ἄπ. Δασκαλάκης, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων», Ἀθῆναι 1965, σσ. 94, 95, 98 καὶ 100 ἀντίστοιχα).

Ὁ Richard Clogg στὸ: «The Dhidhaskalia Patriki» (1798): An Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda» στὰ Middle Eastern Studies, τόμος 5 (1969) σελ. 87 - 115, μέσα στὰ ἄλλα χρήσιμα στοιχεῖα καὶ τὴ μετάφραση ἐν τέλει στὰ ἀγγλικά τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας», στὴ σελ. 101, μετὰ ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ ἐντύπου γράφει: «Κατὰ πρῶτον αὐτὸ (τὸ ἐντυπο) ἐξηγεῖ ὅτι τὸ ἔργο ἐκδόθηκε «εἰς τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Πογῶς Ἰωάννη ἐξ Ἀρμενίων» καὶ ὄχι «ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως», μολοντί ὀρισμένοι ἱστορικοί λέγε ἀπλῶς ὅτι αὐτὸ τυπώθηκε στὸ Πατριαρχικὸ

Τυπογραφεῖο (Δ α σ κ α λ ἄ κ η ς, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων», σελ. 94, Γ ε δ ε ὦ ν, Εἰκοσὶν Ἔτη Ἑθνικῆς Ἱστορίας σελ. 209). Ἐνδυσήτως ἡ «Διδασκαλία Πατρικῆ» δὲν φέρει τὸ χαρακτηριστικὸ ἔμβλημα τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου. Περισσότερο συγγέει τὸ πρᾶγμα ἢ ἀπουσία ἀδείας ἐκτυπώσεως ἀπὸ τὴ λογοκρίνουσαν ἐπιτροπή. (...) Ποὺ λίγα γνωρίζουμε γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου στὴν Κωνσταντινουπόλη κατὰ τὸ 18ο αἰῶνα, ὥστε εἶναι δύσκολο νὰ ἐξαγάγομε σταθερὸ συμπέρασμα γιὰ τούτῃ τὴν παράλειψη. Εἶναι βέβαια περίεργο ὡστόσο, ὅτι ἓνα φυλλάδιο πού προσπαθεῖ νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ προφανῶς γραμμένο ἀπὸ ἓνα ὑψηλὰ ἱστάμενο μέλος τῆς Ὀρθόδοξης Ἱεραρχίας, φαινομενικᾶ δὲν δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο, οὔτε εἶχε τοῦτο τὴν ἄδεια πού ἦταν, καθὼς φαίνεται, ἐπιτακτικὴ γιὰ ἑλληνικὲς δημοσιεύσεις, μολοντί στὴν ἐφαρμογή δὲν ἦταν ἀπαραίτητο ὅλα τὰ ἑλληνικά βιβλία τὰ τυπωμένα στὴν Ἰνσταυμπούλ κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸ νὰ φέρουν αὐτὴ τὴν ἄδεια. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ φιλογαλλικὸ προπαγανδιστικὸ φυλλάδιον τοῦ Κων. Στοιμάτη, «Π ρ ὀ ς τ ο ὺ ς Ρ ω μ α ἰ ο ὺ ς τ ῆ ς Ἑ λ λ ἄ δ ο ς, ὁ φ ι λ ὀ π α τ ρ ῆ ς Ἑ λ ε ὗ θ ε ρ ἰ ἄ δ ῆ ς», ἔδωσε τὴν ψευδῆ τυπογραφικὴν ἐνδειξήν: «ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Πογῶς Ἰωάννη τοῦ ἐξ Ἀρμενίων, στὴν Κων/πολη», μαζί μὲ τὴ χρονολογία 4 Ὀκτωβρίου 1798, δηλαδή χρονολογία μετὰ τὴν κήρυξη πολέμου ἀπὸ τὴν Πύλην ἐναντία στὴ Γαλλία, μὲ τὴν ἐπιδιώξην νὰ προκαλέσει σύγχυση μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων διηκόων τοῦ Σουλτάνου. Στὴν πραγματικότητά τυπώθηκε στὸ Παρίσι.

Ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐρευνητές, ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ δὲν παραδέχεται σὰ δεδομένο ὅτι συγγραφέας τῆς Π.Δ. εἶναι ὁ Πάριος. Γράφει σχετικᾶ: «Τὸ θέμα τοῦ συγγραφέα τῆς Π.Δ. μένει ἀνοιχτὸ καὶ δὲν νομιζῶ ὅτι μπορεῖ νὰ λυθεῖ μὲ ἐσωτερικὰ τεκμήρια. (Τὸ ἀντιδραστικὸ κλίμα πού ἐπικρατεῖ τὸ 1798 στὸ Πατριαρχεῖο σὲ συνδιασμό μὲ τὴν ρωσοτουρκικὴν συμμαχίαν ἐναντίον τῶν Γάλλων ἐπιτρέπουν χωρὶς δυσκολία νὰ προσγραφεῖ ἢ Π.Δ. σὲ λόγιον τοῦ κύκλου καὶ τοῦ Ἀνθίμου καὶ τοῦ Γρηγορίου Ε' πού, παρὰ τὶς ἄλλες ἀντιθέσεις τους, πρωτοστατοῦν ἀπὸ κοινού στὴν ἀντιδραστικὴ ἐξόρμησιν τοῦ Πατριαρχείου στὰ χρόνια 1793—1803/5. Ἡ Π.Δ., καθὼς ἐντάσσεται ἀρμονικᾶ σὲ ὀλόκληρη σειρά ἀντίστοιχων δημοσιευμάτων πού ἐκφράζουν τὴν ἐξέφαση τοῦ ἀντιφιλελευθέρου καὶ τοῦ ἀντιγαλλικοῦ πνεύματος πού ἐπικρατεῖ στὸ κλίμα τοῦ Πατριαρχείου, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἄνετα, σὰν ἔργο πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν πρωτοβουλία τῆς Ἐκκλησίας». (Φ. Ἡλιοῦ, προσηθῆκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Ἀθῆνα 1973, σ. 274). Χαρακτηρίζοντάς τὸ ἴδιος παραπάνω τὴν Π.Δ. γράφει ἐπίσης: «Ἡ Πατρικὴ Διδασκαλία ἀνήκει στὴν ὁμάδα τῶν φυλλαθίων πού δημοσιεύτηκαν στὴ διάρκεια τῆς μεγάλης ἰδεολογικῆς κρίσης καὶ σύγκρουσης τῶν ἐτῶν 1793—1805, δταν τὸ Πατριαρχεῖο προσπαθοῦσε, καὶ μὲ βίαια μέσα, νὰ ἀναγκαιώσει τὴ διάδοσιν τῶν νέων ἰδεῶν καὶ νὰ καταπολεμήσει τὰ ἐπαναστατικὰ - ἀπελευθερω-

τικά κινήματα πὸ συνδέονταν μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς δημοκρατικῆς ιδεολογίας καὶ τὴν προώθηση τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων στὴν Ἀνατολή, (τοῦ ἰδίου, σελ. 272). Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἀκόμα ἡ πληροφορία πὸ μᾶς δίνει ὁ Ἔλιος ὁ Ἀθανάσιος Πάριος στὸ Νέο Ραψάκη, ὅτι ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐκδόση τῆς Π.Δ., στάθηκε ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου τοῦ Ρήγα τοῦ «Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους», πὸ περιεῖχε τὴν Ἐπαναστατικὴ Προκήρυξη, τὴ Νέα Πολιτικὴ Διοίκηση καὶ τὸ Θούριο: «κάποιο ἀπὸ τοὺς εἰδικούς μας δημογεῖνς, γράφει, (...) κινούμενοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους (...) διδύμαρον ἐξέδωκαν, Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους αὐτὸ ὀνομάσαντες οἱ Ἑλληνόφρονες» διδύμον δηλαδὴ διεγερτικόν, ἐρεθιστικόν, παρακινητικόν. Καὶ παρακάτω ἐπιχαίροντας γράφει: «Ἡ Θεία Πρόνοια ἤλεψε τὸ γένος τῶν Χριστιανῶν, καὶ πρὸ τοῦ νὰ διαδοθῶν εἰς τὸν κόσμον ἐκείνα τὰ κακῆματα ρόπαλα, ἔκαμε καὶ ἐφανερῶθη ἡ ἀντίθετος αὐτῆ σκευωρία καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ καὶ οἱ κατὰ τῶν ἰδίων δεσποτῶν (!) τὴν κοινὴν καὶ κινήν εὐτρεπίσαντες μάχαιραν εὖρον μισθὸν τοῦ παραλόγου ζήλου αὐτῶν. Ἡ ἅγια Ἐκκλησία ταῦτα μισθοῦσα καὶ φρίξασα ἐπὶ τῷ καινῷ καὶ ὀλεθρῷ τούτῳ ἀκούσματι, ἔτι δὲ καὶ ἐπιταγὴν λαβοῦσα, ἐξέδωσε εἰς τὸ κοινὸν (φυλλαδίον) διὰ τινος ἀδελφοῦ ὡσάν ἕνα σωτήριον ἀντίδοτον πρὸς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην προτροπὴν» (Αἰκ.

Κουμαριανοῦ, ὁ «Νέος Ραψάκης», περιοδ. Ἐρανιστῆς 6, 1968, σ. 12—13).

(13) Πηδάλιον, Λειψία 1800, σελ. 50.

(14) Νικοδήμου Ἀγιορείτη, Ἐγχειρίδιον Συμβουλευτικῶν (Βιέννη) 1801, σελ. 217.

(15) Ἀπολογία Χριστιανικὴ, Λειψία 1805, σελ. 116.

(16) Φίλιππος Η. Ἡλιοῦ, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Εἰσαγωγὴ σελ. 32, Ἀθήνα 1973.

(17) Αὐτοῦ ἑ. π. σελ. 36 - 37.

(18) Γ. Παπαδόπουλος - Γ. Ἀγαλῆδουπος, Τὰ κατὰ τὸν ἀοιδίμον κλπ. Ἀθ. 1866, σελ. 495 - 497.

(19) Τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν τυπώθηκε στὴν Πόλη. Ἄν δὲν κάνει λάθος ὁ Βαλέτας, πρόκειται γιὰ κακὴ διατύπωση. Δὲν ἀναφέρεται κάτι τέτοιον οὔτε στὸν κατάλογο τοῦ Παπαδόπουλου - Βρεττοῦ, οὔτε στὴ βιβλιογραφία τῶν Γκίνη - Μέξια. Ἀπαντίας καὶ οἱ δύο βιβλιογραφησαντες ἀναφέρουν: «ὁ ἐξοστρακισμὸς τοῦ ἀσεβοῦς Χριστοδούλου τοῦ Μονοφάλλμου τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας, ἦτοι τὸ κατὰ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ ἐξενεχθὲν φρικτὸν συνοδικόν, ἦδη πρῶτον τυπωθὲν μετὰ Προοιμίου. Ἐν Βούδα, τύποις τοῦ κατ' Ὀγγαριαν Βασιλικῶ Πανδιδακτηρίου 1800 εἰς 8ον.

(20) Περιοδ. ΚΑΛΛΙΟΠΗ, 1819, σελ. 217 κ.ἐξ.

B I B Λ I O Γ Ρ Α Φ Ι Α

(1) Ἀγαγελοπούλου Γ. Π. — Γ. Γ. Παπαδοπούλου, Τὰ κατὰ τὸν ἀοιδίμον πρωταθλήτην τοῦ Ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων Ἀγώνος, τὸν Πατριάρχην Κων/πόλεως Γρηγόριον Ε', Ἀθήναι 1866.

(2) Βαλέτας Γ. Ἀπαντα Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τόμος Α', Ἀθήναι.

(3) Clogg Richard: «The Didhaskalia Patrici (1798): An Orthodox Reaction to French Revolatory Propaganda» Middle Eastern Studies, τόμος 5 (1969).

(4) Γκίνη - Μέξια, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 — 1813.

(5) Δασκαλάκη Ἀ. Π. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήναι 1965.

(6) Didot A. F. Notes d'un voyage fait dans le levant en 1816 et 1817 Paris S.S.D. 1826, p. 83-85.

(7) Εἰρηνίδου Δ. Η. Ὁμιλία περὶ τοῦ ἐφευρέτου τῆς τυπογραφικῆς τέχνης Ἰωάννου Γουτεμβέργιου ἐν συνόψει δὲ καὶ περὶ τῶν μέχρις ἐνάρξεως τοῦ Ἱεροῦ Ἀγώνος Ἑλληνικῶν τυπογραφειῶν. Ἀνάτυπον «Μερίμνης» Ἀθήναι 1876.

(8) Ἡθικὴ καὶ θρησκευτικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Ἐκδόσεις Μαρτίνου.

(9) Ἡλιοῦ Φίλιππος, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Ἐκδόσεις «Διογένους», Ἀθήνα 1973.

(10) Κορδάτου Γιάνη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Α' Τόμος, Ἀθήναι

1962, σελ. 106 καὶ 113.

Τοῦ ἰδίου, Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδος, Τόμος Α', σελ. 388.

(11) Κουμαριανὸς Αἰκ., ὁ «Νέος Ραψάκης» π. Ἐρανιστῆς, σ. 1968.

(12) Λάμπρο Π. Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ ἔτους 1821, «Χρυσάλλης» Τόμος Δ' 1866 καὶ «Πανδώρα» τόμος ΙΗ' 1867 καὶ ΙΘ' 1868 (Παρνασσός σελ. 517).

(13) Μαζαράκη - Αἰνιάνος Ι. Κ. Τὰ Ἑλληνικὰ Τυπογραφεῖα τοῦ Ἀγώνος 1821—1827, Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ Χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς «Νέας Ἐστίας» 1970.

(14) Παπαδοπούλου - Βρεττοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἦτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Ἀτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἐν Ἑλλάδι τῆς Βασιλείας, τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων.

(15) Σάθα Κ. Ν. Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', σελ. 394.

(16) Φιλιμονοῦ Ἰωάννου Δοσίμιοι Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, σελ. 564 - 565.

(17) Fabricii Bibliotheca Graeca ad Harles Tom XI σελ. 564-565.

(18) Walsh Rev R. A. Residence at Constantinople During a period including the commencement progress and termination of the Greek and Turkish revolution. London 1836 - I. p. 342 καὶ II p. 383.

